

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Алла Миколаївна ІВАНОВСЬКА,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права,
ivanovskaya07@mail.ru

УДК 342.565.2 (477)

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ

Досліджується правова природа правових позицій Конституційного Суду України. Проаналізовано різні точки зору науковців щодо сутності правових позицій спеціалізованих органів конституційного контролю, досліджено особливості закріплення цього інституту в конституційно-правовому законодавстві зарубіжних країн. Виявлено основні характерні риси правових позицій Конституційного Суду України та обґрунтовано їх роль у формуванні національної конституційної доктрини та розвитку конституційного права як базової галузі системи національного права України. На основі проведеного дослідження визначено поняття правових позицій Конституційного Суду України як систему аргументів, викладених у мотивувальній частині рішення, та підсумкові висновки, викладені в резолютивній частині рішення Суду, прийнятого за результатами розгляду конкретної справи, які виражають ставлення Суду до певного конституційно-правового явища, що відображають волю всіх або більшості суддів Конституційного Суду, мають загальний характер дії, є обов'язковими для всіх органів державної влади, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та громадян на всій території держави і володіють такою ж юридичною силою, як і самі акти суду, в яких вони містяться.

Ключові слова: конституційний контроль, Конституційний Суд України, правові позиції, рішення Конституційного Суду.

© Івановська А. М., 2015

На перехідному етапі сучасного розвитку України в рамках процесу демократичних перетворень відбувається формування нових суспільних відносин, закладаються основи правової держави та громадянського суспільства. Значний вклад у цей процес вносить Конституційний Суд України як єдиний орган конституційного контролю в державі. Виступаючи насамперед охоронцем Конституції, Конституційний Суд забезпечує її стабільність. Разом з тим, застосовуючи право, Суд частково стає і творцем нових правових норм, оскільки акти конституційного нормоконтролю за своєю сутністю мають загальнонормативне значення. Рішення про відповідність чи невідповідність певної норми конституції має і самостійне нормативне значення, воно створює, по суті, норму права, яка може бути в подальшому застосована Конституційним Судом поза обставинами справи, з приводу якої було прийнято рішення, при цьому Суд створює норму, яка може бути визначальною для законодавця при розробці нових законодавчих актів.

Інтерпретуючи Конституцію, Суд не лише здійснює офіційне тлумачення, але і при перевірці на конституційність законів та інших правових актів аргументує їхню відповідність Конституції. З накопиченням практичного досвіду Конституційного Суду України виникає необхідність у самообмеженні юрисдикції для того, щоб, здійснюючи тлумачення, не допустити втручання в компетенцію законодавчого органу, а також не бути замішаним у вирішенні політичних питань. Це можна зробити за допомогою так званих “правових позицій”.

З’ясування природи правових позицій Конституційного Суду України, які є сутністю його правових ідей, можливе за умов вивчення та осмислення конституційної доктрини верховенства рішень єдиного органу конституційного контролю, що мають властивість незаперечності і неоскаржуваності та належать до системи конституційного права. У практиці конституційного контролю в Україні виокремлюють понад тисячу правових позицій Суду. З огляду на їхній зміст, юридична наука покликана не лише знаходити пояснення цьому доктринальному феномену, а й виділяти конституційний контроль як незалежний, а отже, здатний чинити вплив на законодавчу і виконавчу владу, що неминуче корегує внутрішню побудову всієї правової системи [1, с. 50].

Дослідженню правової природи правових позицій спеціалізованих органів конституційного контролю присвячено багато наукових розробок українських та зарубіжних вчених. Зокрема це питання досліджувалось у працях М. Баймуратова, П. Батурина, Л. Берг, М. Вітрука, П. Євграфова, С. Кажлаєва, В. Кампа, М. Козюбри, В. Лазарева, С. Лисенкова, П. Мартиненка, М. Марченка, В. Погорілка, М. Савенка, А. Селіванова, В. Скоморохи, І. Сліденка, М. Тесленко, П. Ткачука, Ю. Тодики, В. Федоренка, Т. Цимбалістого, В. Шаповала, С. Шевчука та інших вчених.

Не дивлячись на наявність багаточисельних ґрунтовних досліджень, які стосуються різних аспектів діяльності Конституційного Суду України, на сьогодні відсутнє єдине розуміння правової природи, сутності його правових позицій, їх ролі у діяльності самого Суду та значення для конституційної доктрини в цілому.

На сьогодні ні Конституція України, ні Закон “Про Конституційний Суд України” не закріплюють визначення поняття “правові позиції”, як це є, наприклад, у Російській Федерації, проте у практичній діяльності Конституційного Суду України воно досить часто вживається.

У процесі здійснення конституційного провадження по всіх питаннях, віднесених до компетенції Конституційного Суду України, може виникати

невизначеність у різних конституційно-правових ситуаціях. Для усунення такої невизначеності Суд, виходячи із букви і духу Основного Закону, за допомогою різних логічно-змістовних операцій формує своє ставлення до відповідного конституційно-правового питання. Це ставлення і виражає найбільш адекватний Конституції України єдиний варіант поведінки для всіх законодавців і правозастосовців. Як вважає М. Тесленко [2, с. 36], сама природа Конституційного Суду України викликає необхідність вивчення проблеми “правових позицій”. У загальному плані вони представляють собою ставлення Суду до значимих конституційно-правових явищ, виражене в його рішеннях, яке і показує, чим Суд керується при розгляді відповідних справ.

У зв'язку з вищевикладеним, слід наголосити, що головною метою правових позицій органу конституційного контролю є визначення та упорядкування знання про застосування норми Конституції, а також про норму закону або іншого правового акта, що оспорується, усуваючи наявну невизначеність у її розумінні. На підставі однієї правової позиції або їх сукупності Суд вирішує питання про відповідність Конституції оспорованої норми або зазначає, за якого тлумачення вона може вважатися конституційною. Таким чином, більшість вчених-конституціоналістів відстоює думку, що правові позиції Суду є необхідним засобом для правильного дотримання, виконання, використання та застосування конституційних норм, що обумовлює зміст правових норм законів нижчого рівня [3, с. 31].

На теренах колишнього СРСР термін “правова позиція” у текстах нормативно-правових актів уперше було застосовано у російському законодавстві. Відповідно до ст. 6 Федерального конституційного закону “Про Конституційний Суд Російської Федерації” правові позиції, які містять тлумачення конституційних норм або виявляють конституційний зміст закону, на яких ґрунтуються висновки Конституційного Суду Російської Федерації у резолютивній частині його рішень, обов'язкові для всіх державних органів і посадових осіб [4].

У вітчизняному законодавстві не застосовується термін “правова позиція”, проте Суд активно використовує його у своїй діяльності з 2001 року (Рішення від 14 червня 2001 р. № 8–рп/2001) [5]. Відтоді вітчизняні вчені-конституціоналісти доволі детально сформулювали своє ставлення до цього правового явища.

Необхідно зазначити, що в юридичній науці не існує єдиної думки щодо визначення поняття правових позицій Конституційного Суду. Їх розглядають як сукупність правових аргументів, правоположень (праворозуміння), зразків (правил) прецедентного характеру, загальних правових орієнтирів і т.д.; як логічно-правове (насамперед — конституційне) обґрунтування остаточного висновку Суду, яке міститься у постановляючій частині його рішення і формується у вигляді правових умовиводів, установок і є загальнообов'язковими; як правові висновки й уявлення Суду в результаті тлумачення Судом духу і букви Конституції, тлумачення ним конституційних аспектів положень галузевих законів та інших нормативно-правових актів у межах його компетенції; ставлення суду до змісту конституційної норми в результаті її тлумачення, відображене у мотивувальній (установлюючій) частині; підхід до інтерпретації конституційної норми, причому тієї норми, яка покладена в основу резолютивної частини остаточної постанови Суду [6, с. 85].

Так, Т. Я. Хабрієва і Н. С. Волкова розуміють правову позицію як підсумковий висновок Суду у справі, виражений у його рішенні, і наведена в

мотивувальній частині такого рішення система аргументів [7, с. 42]. В. О. Лучин і О. Н. Дороніна також вважають, що під правовою позицією Суду необхідно розуміти не лише його підсумковий висновок щодо відповідності чи невідповідності норм розглянутого закону Конституції, а й систему аргументів, наведених ним в обґрунтування такого рішення. Правова позиція Конституційного Суду у справі може містити як тлумачення норм Конституції, які застосовувалися ним як еталон конституційності норм закону, так і тлумачення змісту власне досліджуваних положень Закону [8, с. 140]. Н. С. Бондар визначає поняття “правова позиція Конституційного Суду” як аргументовані, обґрунтовані в процедурі конституційного правосуддя оцінки й інтерпретаційні уявлення з питань права в рамках рішення Конституційного Суду, прийнятого за підсумками розгляду конкретної справи [9, с. 3].

На думку А. А. Кукушкіна правову позицію Конституційного Суду можна визначити як результат діяльності Суду щодо здійснення тлумачення конституційних положень, що відображає аргументовані судження і висновки Суду по різних конституційно-правових проблемах, з яких виходить Конституційний Суд у своїх рішеннях. Сутність правових позицій полягає в тому, що вони виступають як загальнообов’язкові офіційні стандарти адекватного розуміння сенсу конституційних положень [10, с. 102].

Як ми бачимо, серед науковців немає чіткого розуміння в питанні про сам обсяг поняття “правові позиції”: чи тотожне воно взагалі рішенням суду або полягає лише в мотивувальній частині, має констатуючий (статичний) характер або спонукає (динамічний) до обов’язкової дії, звернене воно до вже існуючого законодавства чи обов’язкове також для майбутніх, ще не створених законів [11, с. 51]. У літературі, звичайно, є ті чи інші відповіді на зазначені питання. Неясність ж виникає, з одного боку, через відсутність нормативного визначення поняття “правова позиція”, з іншого — через суперечливість висловлених з цієї проблеми точок зору.

Неоднозначною є думка вчених і щодо того, яка частина рішень Конституційного Суду містить правові позиції: чи підсумковий висновок Суду, викладений у резолютивній частині рішення, чи система аргументів і остаточний висновок Суду, викладені в мотивувальній і резолютивній частині рішення.

Г. А. Гаджієв та С. Г. Перепеляєв визначають правову позицію як частину рішення конституційного суду — фрагмент його мотивувальної частини [12, с. 56]. Т. Я. Хабрієва та Н. С. Волкова правовою позицією Суду вважають остаточний висновок суду у справі, що знаходять свій вияв у рішенні та наводиться у мотивувальній частині як система аргументів [7, с. 42, 43]. Як бачимо, наукові погляди цих науковців, по суті, співпадають, оскільки вони вказують на правову позицію як фрагмент мотивувальної частини рішення конституційного суду. Однак Т. Хабрієва і Н. Волкова точно вказують на те, що саме сукупність аргументів, які містяться в мотивувальній частині, є правовою позицією Суду.

Як справедливо зазначають М. А. Колоколов і С. Г. Павліков, правова позиція Конституційного Суду України має оціночну, аксіологічну природу, і тому без проникнення у зміст мотивувальної частини є неможливим адекватне реальному значенню розуміння конституційно-правових висновків, що містяться в резолютивній частині [13, с. 50].

Очевидно, що правові позиції Суду формуються як у мотивувальній, так і в резолютивній частинах рішення і в рівній мірі, виходячи із загальнообов’язковості рішень Конституційного Суду України, є превентивними

для всіх органів держави, посадових осіб, а не лише для конкретного випадку, який був предметом розгляду в Конституційному Суді України. Саме тому правові позиції Конституційного Суду України мають таку ж юридичну силу, як і самі рішення Суду, які є обов'язковими на всій території України. Така загальнообов'язковість є вимогою конституційної законності.

А. А. Кукушкін виділяє сутнісний, формальний і структурний аспекти поняття правової позиції Конституційного Суду. На його думку, при визначенні сутності правової позиції Конституційного Суду необхідно враховувати такі факти: по-перше, як компетентний орган, уповноважений формувати правову позицію з певного питання, Конституційний Суд конституційному рівні відокремлений від законодавчої влади. Внаслідок цього діяльність Конституційного Суду не може визнаватися правотворчою. По-друге, Конституційний Суд, представляючи собою орган державної влади, уповноважений здійснювати конституційний контроль, розглядає виключно питання права, тобто не здійснює правозастосовчу діяльність у звичайному розумінні цього поняття. Акти органу конституційного контролю є загальнообов'язковими і виходять за рамки індивідуально-конкретних приписів, властивих правозастосовчим актам. По-третє, правові позиції Конституційного Суду не є виключно інтерпретаційними актами, оскільки не тільки формулюють офіційну позицію органу державної влади з певного правового питання, але можуть і впливати на юридичну силу розглянутого положення нормативного правового акта, тобто можуть мати юридичну силу, що перевершує юридичну силу нормативних актів [14, с. 98].

Аналіз змісту діяльності Конституційного Суду дозволяє виділити такі характерні ознаки його правових позицій.

По-перше, є регулятором суспільних відносин, виступаючи орієнтиром у правотворчості та правозастосованні.

По-друге, правові позиції мають загальнообов'язковий характер. Це означає, що аргументація, яка наводиться в рішеннях і висновках Конституційного Суду, є обов'язковою для органів державної влади та їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян на всій території держави.

По-третє, правова позиція Суду відображає волю компетентного органу державної влади і володіє такою ж юридичною силою, як і сам акт Суду, в якому міститься правова позиція. Тому можна стверджувати, що правова позиція Конституційного Суду має державно-владний характер [13, с. 50].

По-четверте, правова позиція має загальний характер дії, який передбачає, що правові позиції виходять за рамки випадку, що став предметом розгляду, і поширюються на всі аналогічні випадки, тобто на нормативні правові акти, що містять подібні положення, а також на знову прийняті нормативні акти, що містять подібні положення.

У юридичній науці дискусійним залишається питання про те, яка якість юридичної нормативності притаманна правовим позиціям Конституційного Суду — прецедентна чи преюдиційна. На нашу думку, правова позиція Конституційного Суду України є особливим видом преюдиції, а не прецедентом. Термін “преюдиція” означає, що факт, один раз встановлений судом, не може встановлюватись повторно іншим судом. Він повинен розцінюватись іншими органами як уже встановлений. Тобто у випадку встановлення Конституційним Судом України факту невідповідності певного положення Конституції України повторно такий факт ніким не повинен встановлюватись — ні самим

Конституційним Судом України, ні будь-яким іншим органом. Практика діяльності Конституційного Суду України свідчить про те, що у випадку виникнення правового спору, який уже вирішувався Конституційним Судом по аналогічній справі, Суд, як правило, відмовляє у прийнятті до розгляду звернення, вказуючи при цьому на відповідну сформульовану ним правову позицію.

Правові позиції Конституційного Суду України, засновані на інтеграції конституційних положень, мають, як правило, загальне значення, що дозволяє Конституційному Суду України застосовувати їх надалі і в інших аналогічних справах. У свою чергу, це зумовлює трансформацію сформульованих раніше правових позицій в ухвали Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі. Мова йде про визначення “позитивного” і “негативного” змісту ухвали Конституційного Суду України.

Сутність “позитивного” змісту ухвали Конституційного Суду полягає в тому, що на підставі раніше сформульованих правових позицій Конституційний Суд України в інтересах суб’єкта, що звернувся до нього, може давати висновки з аналогічної категорії питань, які усуватимуть можливі колізії. У такий спосіб Конституційний Суд здійснюватиме захист прав і свобод людини і громадянина. На думку М. В. Тесленко [2, с. 41], це може бути свого роду компенсацією за відсутність у практиці конституційного контролю України інституту конституційної скарги.

Негативний зміст ухвали Конституційного Суду України є причиною відмови у відкритті конституційного провадження у справі суб’єкта звернення на підставі ст. 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” [15]. Ухвала Конституційного Суду про відмову у відкритті конституційного провадження у справі не позбавляє закон чи інший нормативно-правовий акт, їх окремі положення юридичної сили, а орієнтує законодавців і правозастосовців на правомірні дії, які не суперечили б положенням Конституції України [2, с. 39].

Таким чином, сутність правової позиції Конституційного Суду України полягає у визначенні ставлення Суду до нових правових відносин, що визначає характер дій (позицій) Конституційного Суду України, які формулюються у мотивувальній і резолютивній частинах актів Конституційного Суду України. Правові позиції Конституційного Суду України мають глибоку наукову основу, набувають правової якості, загальнообов’язковості в силу статусу та авторитету Конституційного Суду України. Саме Конституційний Суд України, спираючись на правовий потенціал Конституції України, здатний розвивати закладені в ній фундаментальні цінності, тобто знаходити адекватні варіанти вирішення конфліктів, які відповідають її правовим основам. Правові позиції є своєрідною моделлю нового правового регулювання, матеріальним критерієм майбутніх правових норм.

У науці конституційного права існують різні підходи до класифікації правових позицій конституційних судів.

Так, М. В. Вітрук класифікує правові позиції Конституційного Суду за джерелом вирішення конституційно-правової проблеми, за сферою суспільних відносин, за характером предмета регулювання, однак робить при цьому суттєве застереження, вказуючи, що правові позиції можуть виступати як орієнтир, але він є обов’язковим для законодавця і правозастосовців. На його думку, не дивлячись на різний характер формування та інші особливості, всі правові позиції Конституційного Суду є рівними за юридичною силою [16, с. 113, 116].

В. О. Кряжков та Л. В. Лазарев розрізняють юридично обов'язкові правові позиції, які формулюються в рішеннях про тлумачення конституційних норм і містяться в резолютивних частинах інших рішень у взаємозв'язку з мотивувальними їх частинами, і правові позиції, що мають юридично орієнтуюче і координуюче значення [17, с. 248].

Окрім того, правові позиції класифікують за іншими підставами: за характером предмета регулювання (матеріально-правові і процесуальні); за сферою суспільних відносин (правові позиції у сфері прав людини, місцевого самоврядування та ін.) [18, с. 305]. Так, за час своєї діяльності Конституційний Суд України значно розширив розуміння конституційних прав і свобод людини і громадянина, особливо щодо права на життя, виборчих прав, права на свободу об'єднань, на участь в управлінні державними справами, права на працю, на соціальний захист, належний життєвий рівень, охорону здоров'я, освіту тощо.

На нашу думку, найбільш значимим є поділ правових позицій Конституційного Суду на два основні види:

- 1) правові позиції, сформульовані внаслідок визначення відповідності Конституції України положень законів та інших нормативно-правових актів;
- 2) правові позиції, сформульовані внаслідок здійснення офіційного тлумачення Конституції і законів України.

Конституційний Суд України є колегіальним органом, а це означає, що його правові позиції — це результат волевиявлення всіх або більшості суддів Суду, які після розгляду та голосування у справі приймають рішення чи висновки Суду. І, як вказує Т. О. Цимбалістий, дійсно, “в основі правової позиції Суду лежить наукова професійна свідомість суддів Конституційного Суду України” [19, с. 155].

У зв'язку із цим, при розгляді будь-яких аспектів правових позицій Суду необхідно звернути увагу на інститут окремої думки судді Конституційного Суду України. Так, на думку Х. Приходько, цей інститут відіграє методологічну, аксіологічну, наукову та альтернативну функції щодо завдань конституційного процесу в цілому та суб'єктивну, експертну, проектно-прогностичну, моделюючу функції щодо окремих конституційних процедур [20, с. 14]. Виходячи з цього, правові позиції Конституційного Суду, як правило, формуються, виходячи з конкретних потреб суб'єкта подання (звернення), що виникли при застосуванні певного положення Конституції або законів України. Тому при формулюванні правових позицій Суд зазначає, що вони даються в аспекті конституційного подання чи звернення [21, с. 16]. З цього можна зробити висновок, що, формулюючи правові позиції, Конституційний Суд застерігає себе від виходу за межі норми, що інтерпретується, а крім того, дає можливість у подальшому неодноразово її інтерпретувати по-іншому, таким чином прилаштовуючи цю норму до життєвих реалій.

Такий невихід за межі норми, що тлумачиться, і незв'язаність з потребами суб'єкта конституційного подання або конституційного звернення нерідко породжує формальне ставлення до процесу тлумачення, перешкоджає йому здійснюватись об'єктивно, зокрема виходячи з букви і духу Конституції чи закону України. Тому інститут окремої думки судді Конституційного Суду має особливий характер. Позиції суддів Конституційного Суду мають іншу правову природу, ніж правові позиції Суду в цілому, оскільки вони не є самостійним джерелом права на відміну від правових позицій Конституційного Суду України. Хоча вона є складовою конституційної доктрини і виступає додатковою правовою

передумовою подальшої інституціоналізації загального конституційного процесу та його процедур, оскільки ця думка є частиною інтерпретаційного процесу та фактором вдосконалення норм права [20, с. 15].

Таким чином, інститут окремої думки судді Конституційного Суду України в аспекті аналізу моделі розвитку загального конституційного процесу та перспектив удосконалення конституційного процесуального законодавства є вираженням суддівської ініціативи щодо вдосконалення процесу реалізації конституційних матеріальних норм або усунення прогалин у конституційному процесуальному праві. Можна погодитися з твердженням Х. Приходько з приводу того, що окрема думка суддів Конституційного Суду України є складовою “неписаного” рішення Суду, оскільки вона є невід’ємною частиною офіційного рішення та деталізацією окремих його аспектів [20, с. 19].

Першоджерелом правової позиції є професійна і наукова правосвідомість самих суддів Конституційного Суду України, на підставі якої формується їх судова воля. Саме воля всіх або більшості суддів Конституційного Суду і формує так звану правову позицію, яка долає невизначеність, що виникла в конкретному конституційному спорі [21, с. 11].

Дійсно, правові позиції Конституційного Суду і фактично ототожнюються з його офіційною думкою і є сукупним продуктом окремих думок щодо правових питань, які відіграють роль групового правового світогляду, тому такий статус можуть мати лише ті роз’яснення, догми, концепції, поняття чи дефініції, що схвалені встановленою законом більшістю від конституційного складу Конституційного Суду України [21, с. 21]. Тому правові позиції Суду повинні бути послідовними та виваженими. Однак це не означає, що органи конституційного контролю повинні вперто дотримуватися своїх попередніх правових позицій, навіть тих, що отримали підтримку кваліфікованої більшості його складу.

У зв’язку з цим постає проблема незмінюваності правових позицій та можливості перегляду попередніх правових позицій Конституційного Суду України. Як свідчить досвід діяльності органів конституційного контролю європейських держав та навіть країн СНД, за певних умов перегляд правових позицій конституційними судами є не лише можливим, але навіть необхідним.

Відносна незмінюваність правових позицій органів конституційного контролю впливає, зокрема, із загальноприйнятої практики перегляду відповідними органами власних актів у зв’язку з виявленням нових обставин у справі, якщо такі обставини суттєво впливають на зміст прийнятих ними актів. Окрім того, органи спеціалізованого конституційного контролю, як і будь-які інші органи, не застраховані від прийняття хибних рішень.

Відносна незмінюваність правових позицій органів конституційного контролю пояснюється й іншими причинами. По-перше, конституційні суди змушені вдаватися до принципу еволюційного тлумачення конституційних норм, адаптуючи власні правові позиції до змісту правової доктрини, що розвивається. По-друге, правові позиції органів конституційного контролю мають ґрунтуватися на конституційних положеннях, які самі є відносно незмінюваними. Тому зміна конституційних норм, які були об’єктом тлумачення органу конституційного контролю й обумовили зміст його відповідних правових позицій, викликає необхідність змінити останні.

Механізм перегляду правових позицій у законодавстві зарубіжних країн пояснюється, як правило, значною зміною обставин застосування відповідної

норми. Зокрема такий механізм передбачений Законом про Федеральний Конституційний Суд Федеративної Республіки Німеччини [22].

У Росії з метою перегляду правових позицій передбачається спеціальна процедура — передавання справи на розгляд пленарного засідання Конституційного Суду (ст. 73 Закону, § 40 Регламенту). Зокрема ст. 73 Закону закріплює зміну правової позиції, сформульованої Конституційним Судом у раніше прийнятих рішеннях, що вимагає обов'язкового розгляду справи на пленарному засіданні Конституційного Суду, тобто в найбільш широкій колегії його суддів. Підставою для цього може бути звернення до Конституційного Суду Російської Федерації уповноважених на це суб'єктів та ініціатива самих суддів Конституційного Суду, які під час розгляду нової справи дійшли висновку про необхідність зміни правової позиції [4].

Відповідно до Закону Азербайджанської Республіки “Про Конституційний Суд” Конституційний Суд Азербайджану не наділений правом перегляду власних правових позицій. Однак Закон передбачає, що “при зміні норми Конституції Азербайджанської Республіки, яка стала підставою для прийняття рішення Конституційного Суду, ... тانه рішення визнається Конституційним Судом таким, що частково або повністю втратило силу” [23].

В інших країнах пострадянського простору конституційні суди мають більш широкі можливості для перегляду власних рішень, зокрема, у випадку зміни конституційних норм, на основі яких приймалися рішення. На такій підставі переглядати власні рішення можуть органи конституційного контролю в Білорусі, Молдові, Литві, Киргизстані, Казахстані, Узбекистані, Вірменії [24; 25; 26; 27; 28].

На думку Р. Мартинюка, фактично конституційні положення про остаточний характер актів органів конституційного контролю, не обмежені правом цих органів переглядати власні рішення, передбачають абсолютну істинність здійснюваного ними тлумачення правових норм і неспроможність припуститися помилки у прийнятті відповідних актів. Така претензія правових позицій органів конституційного контролю на адекватність і безпомилковість серйозно суперечить наявному практичному досвіду функціонування інституту конституційного контролю. Цей досвід засвідчує, що принцип зв'язаності органів конституційного контролю власними правовими позиціями, який не допускає виключень, породжує одні з найсуттєвіших проблем у їх діяльності [29, с. 125].

Законодавством України прямо не передбачається можливість перегляду чи зміни правової позиції Конституційного Суду. Як зазначає П. Ткачук, “... вироблена Конституційним Судом України правова позиція як складова його рішення не може бути відмінена або скасована. Вона повинна бути діючою до тих пір, поки будуть чинними норми Конституції та законів, на яких вона базується. Однак у виключних випадках, враховуючи реалії життя, при прийнятті нових рішень Конституційний Суд повинен мати право відійти від своєї попередньої правової позиції. Окрім того, Суд може розвивати і збагачувати у змістовному відношенні свої попередні правові позиції” [21, с. 21]. Хоча автор не пояснює, про які саме “реалії життя” йде мова, він наголошує на необхідності надати Суду право відхилитись від своїх попередніх правових позицій.

Така думка є слушною також із урахуванням того, що з моменту її висловлення у 2006 році спостерігається більш динамічний розвиток суспільних та правових відносин у суспільстві та державі, і держава намагається інтегруватися в цивілізовану правову систему Європи.

Наведемо декілька підтверджень правових підстав таких дій Суду.

Як зазначалося, Закон України “Про Конституційний Суд України” такої можливості прямо не передбачає. Однак, беручи до уваги досвід Конституційного Суду Росії щодо можливості “коригування” його попередніх правових позицій, звернемося до окремих положень зазначеного Закону. Так, його ст. 68 передбачає право Суду відкривати нове провадження у справі у разі виявлення нових обставин, що не були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або надання висновку у справі.

Регламент Конституційного Суду України не містить положення на розвиток цієї правової норми, однак п. 3 § 57 передбачає, що за клопотанням однієї зі сторін конституційного провадження Суд повинен роз’яснити своє рішення чи висновок [30].

Цілком можливим є, на нашу думку, за умов такого роз’яснення рішення, уточнити попередню правову позицію Суду. Це цілком реально. А можливість перегляду справи на підставі ст. 68 Закону може вести до ухвалення нового рішення, яке за своєю суттю може бути протилежним попередньому.

Іншою підставою для перегляду правової позиції може бути розгляд Судом нової справи, предметом якої є та сама чи взаємопов’язана норма або закон у цілому.

Як свідчить практика Суду останніх років, єдиний орган конституційного контролю бере до уваги зарубіжний досвід перегляду своїх правових позицій. Яскравим прикладом цього є ухвалення Судом рішення від 6 квітня 2010 р. № 11–рп/2010. Зокрема, здійснюючи тлумачення ч. 6 ст. 83 Конституції України, Суд зазначив, що цю норму слід розуміти так, що “окремі народні депутати України, зокрема ті, які не перебувають у складі депутатських фракцій, що ініціювали створення коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, мають право брати участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України” [31].

Цим рішенням Суд уже вдруге здійснював офіційного тлумачення зазначеної норми Конституції України. Частина 6 ст. 83 Конституції України була предметом офіційного тлумачення Суду в рішенні від 17 вересня 2008 р. № 16–рп/2008. У резолютивній частині цього рішення зазначено, що “словосполучення “коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України”, що міститься у ч.ч. 6, 7, 9 ст. 83 Конституції України, слід розуміти як сформоване на встановлених Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України засадах об’єднання за результатами виборів кількох депутатських фракцій, кількість народних депутатів України в яких становить більшість від конституційного складу Верховної Ради України, які (депутатські фракції) на основі узгодження політичних позицій погодилися на спільну парламентську діяльність” [32].

Як бачимо, розуміння ч. 6 ст. 83 Конституції України в рішенні від 17 вересня 2008 р. № 16–рп/2008 [32] зводилося до того, що суб’єктом формування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України є саме депутатські фракції, а згідно з рішенням від 6 квітня 2010 р. № 11–рп/2010 [31] такими суб’єктами можуть бути окремі народні депутати України. Словосполучення “зокрема ті, які не перебувають у складі депутатських фракцій, що ініціювали створення коаліції” свідчить про те, що до таких народних депутатів належать як ті, що перебувають у фракціях, так і ті, що в них не перебувають або перебувають у фракціях, які не беруть участі у створенні коаліції.

Таким чином, позиції Суду щодо однієї і тієї самої норми не збігаються. Однак, поважаючи і не заперечуючи право Суду змінювати свою правову позицію, потрібно додати, що у згаданому рішенні було б доречним обґрунтування такої зміни позиції, тим більше, що з цього приводу Суд уже висловлювався в рішеннях № 16–рп/2008 (обґрунтовуючи свій висновок, Суд послався на рішення від 7 липня 1998 р. № 11–рп/98, 3 грудня 1998 р. № 17–рп/98, 5 жовтня 2005 р. № 6–рп/2005, 12 червня 2007 р. № 2–рп/2007, 25 червня 2008 р. № 12–рп/2008).

З огляду на важливість досліджуваної проблеми як безпосередньо для діяльності Суду, так і для сфери правотворення та правозастосування, вважаємо за доцільне врегулювати її законодавчо шляхом внесення відповідних змін та доповнень до Закону. Цьому б сприяло використання досвіду держав з подібними правовими системами, зокрема Російської Федерації та ФРН. Саме за допомогою правових позицій Конституційний Суд зможе більш ефективно впливати на розвиток конституціоналізму, сприятиме забезпеченню прав і свобод людини і громадянина та становленню правової держави в Україні.

Таким чином, правові позиції Конституційного Суду України можна визначити як систему аргументів, викладених у мотивувальній частині рішення та підсумкові висновки, викладені в резолютивній частині рішення Суду, прийнятого за результатами розгляду конкретної справи, які виражають ставлення Суду до певного конституційно-правового явища (факту, проблеми), що відображають волю всіх або більшості суддів Конституційного Суду, мають загальний характер дії, є обов'язковими для всіх органів державної влади, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та громадян на всій території держави і володіють такою ж юридичною силою, як і самі акти суду, в яких вони містяться.

Виходячи зі своїх правових позицій, Конституційний Суд формулює остаточні висновки щодо офіційного тлумачення Конституції, абстрактного і конкретного нормоконтролю і т.д. Правові позиції лежать в основі аргументації, обґрунтування підсумкового правового рішення. Викладення правових позицій Конституційного Суду в його рішеннях надає їм офіційного характеру. В основу правової позиції Суду покладено наукові знання, конституційні принципи, доктрини і праворозуміння. Правові позиції Конституційного Суду України вносять суттєвий вклад у розвиток не тільки положень Конституції України, а й всього конституційного права як базової галузі системи національного права України.

Список використаних джерел

1. Селіванов, А. Характерні ознаки доктринального верховенства та незмінюваності правових позицій Конституційного Суду України [Текст] / А. Селіванов // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 4–5. — С. 50–56.
2. Тесленко, М. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України [Текст] / М. Тесленко // Вісник Конституційного Суду України. — 2003. — № 4. — С. 36–41.
3. Страшун, Б. А. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации [Текст] / Б. А. Страшун, И. В. Сухина // Журнал конституционного правосудия. — 2008. — № 1. — С. 31–37.
4. О Конституционном Суде Российской Федерации : Федеральный конституционный закон Российской Федерации от 21.07.1994 г. № 1–ФКЗ [Текст]

// Собрание законодательства Российской Федерации. — 1994. — № 13. — Ст. 1447.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України “Про висновки Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України по перевірці фактів порушення прав українських акціонерів відкритого акціонерного товариства “Миколаївцемент” від 18 лютого 1999 року № 441–XIV (справа про доручення Генеральній прокуратурі України) від 14.06.2001 р. № 8–рп/2001 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-01>.
6. Романова, О. В. К вопросу о понятии и правовой природе правовых позиций Конституционного Суда РФ [Текст] / О. В. Романова // Государство и право. — 2001. — № 7. — С. 84–87.
7. Хабриева, Т. Я. Особенности казуального толкования Конституции Российской Федерации [Текст] / Т. Я. Хабриева, Н. С. Волкова // Теоретические проблемы Российского конституционализма / под общ. ред. Т. Я. Хабриевой. — М. : Ин-тут государства и права РАН, 2000. — С. 42–43.
8. Лучин, В. О. Жалобы в Конституционный Суд Российской Федерации [Текст] / В. О. Лучин, О. Н. Доронина. — М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — 260 с.
9. Бондарь, Н. С. Конституция, Конституционный Суд и налоговое право [Текст] / Н. С. Бондарь // Налоги. — 2006. — № 3 (461), январь. — С. 3–7.
10. Кукушкин, А. А. Правовая позиция Конституционного Суда РФ: сущность, юридические признаки и процессуальные формы [Текст] / А. А. Кукушкин // Актуальные проблемы российского права. — 2009. — № 1. — С. 96–102.
11. Лазарев, Л. В. Правовые позиции Конституционного Суда России [Текст] / Л. В. Лазарев. — М. : Городец; Формула права, 2003. — 528 с.
12. Гаджиев, Г. А. Предприниматель — налогоплательщик — государство. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации [Текст] : учеб. пособ. / Г. А. Гаджиев, С. Г. Перепеляев. — М. : ФБК–Пресс, 1998. — 592 с.
13. Колоколов, Н. А. Право, закон, судебный прецедент: российский вариант [Текст] : монограф. / Н. А. Колоколов, С. Г. Павликов. — М. : Юрист, 2008. — 92 с.
14. Кукушкин, А. А. Правовая позиция Конституционного Суда РФ: сущность, юридические признаки и процессуальные формы [Текст] / А. А. Кукушкин // Актуальные проблемы российского права. — 2009. — № 1. — С. 96–102.
15. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96–ВР [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.
16. Витрук, Н. В. Конституционное правосудие в России (1991–2001 гг.) : Очерки теории и практики [Текст] / Н. В. Витрук. — М. : Городец–издат, 2001. — 508 с.
17. Кряжков, В. А. Конституционная юстиция в Российской Федерации [Текст] / В. А. Кряжков, Л. В. Лазарев. — М. : Бек, 1998. — 462 с.
18. Тесленко, М. В. Судебный конституционный контроль в Украине [Текст] : монограф. / М. В. Тесленко ; вступ. ст. В. Ф. Погорилко. — К. : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. — 344 с.
19. Цимбалістий, Т. О. Конституційна юстиція в Україні [Текст] : навч. посіб. / Т. О. Цимбалістий. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 200 с.
20. Приходько, Х. В. Роль правових позицій Конституційного Суду України в становленні та розвитку доктрини конституційного процесу [Текст] /

- Х. В. Приходько // Держава та регіони. Серія: Право. — 2010. — № 3. — С. 11–19.
21. *Ткачук, П.* Правові позиції Конституційного Суду України [Текст] / П. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 2. — С. 10–21.
22. Gesetz über das Bundesverfassungsgericht (Bundesverfassungsgerichtsgesetz — BVerfGG) / Ausfertigungsdatum: 12.03.1951 [Elektronische Ressourcen] Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. — URL : <http://www.gesetze-im-internet.de/bverfgg/BJNR002430951.html>.
23. О Конституционном Суде : Закон Азербайджанской Республики от 23.12.2003 г. № 561–ПQ [Электронный ресурс] Конституционный Суд Азербайджанской Республики. — URL : <http://www.constcourt.gov.az/laws/22>.
24. О конституционном судопроизводстве : Закон Республики Беларусь от 08.01.2014 г. № 124–З [Электронный ресурс] Конституционный Суд Республики Беларусь. — URL : <http://kc.gov.by/ru/main.aspx?guid=21725>.
25. Кодекс конституционной юрисдикции Республики Молдова от 16.07.1995 г. № 502–XIII, с изм. от 11.07.1996 г. [Электронный ресурс] Конституционный суд Республики Молдова. — URL : <http://www.constcourt.md/public/files/file/Baza%20legala/CodJC.rus.pdf>.
26. О Конституционном Суде : Закон Литовской Республики от 03.02.1993 г. № I–67 [Текст] // Ведомости Сейма и Правительства Литовской Республики. — Вильнюс. — 1993. — № 6. — Ст. 120.
27. О Конституционном Совете Республики Казахстан : Конституционный закон Республики Казахстан от 29.12.1995 г. № 2737 (с изм. и доп. по сост. на 03.10.2013 г.) [Электронный ресурс] Конституционный Совет Республики Казахстан. — URL : <http://ksrk.gov.kz/rus/norpb/ocons>.
28. О Конституционном Суде Республики Узбекистан : Закон Республики Узбекистан от 30.08.1995 г. № 103–I [Текст] // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1995. — № 9. — Ст. 178; 2003. — № 1. — Ст. 8; № 9–10. — Ст. 149; Ведомости палат Олий Мажлиса Республики Узбекистан. — 2014. — № 1. — Ст. 2; № 5. — Ст. 130.
29. *Мартинюк, Р.* Проблеми незмінюваності правових позицій органів конституційного контролю [Текст] / Р. Мартинюк // Вісник Конституційного Суду України. — 2013. — № 3. — С. 120–128.
30. Регламент Конституційного Суду України, затв. рішенням Конституційного Суду України від 05.03.1997 р., у ред. згідно з рішенням Конституційного Суду України від 14.10.2008 р. № 34–р/2008 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v001z710-97>.
31. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів брати безпосередньо участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України від 06.04.2010 р. № 11–рп/2010 [Текст] // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 3. — С. 44–53.
32. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції країни (справа про коаліцію

депутатських фракцій у Верховній Раді України) від 17.09.2008 р. № 16-рп/2008 [Текст] // Вісник Конституційного Суду України. — 2008. — № 5. — С. 66–74.

*Рекомендовано до друку кафедрою конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 12 від 4 травня 2015 року)*

Надійшла до редакції 01.06.2015

Ивановская А. Н. Правовые позиции Конституционного Суда Украины: понятие и характерные признаки

Исследуется правовая природа правовых позиций Конституционного Суда Украины. Проанализированы различные точки зрения ученых касательно сущности правовых позиций специализированных органов конституционного контроля, исследованы особенности закрепления данного института в конституционно-правовом законодательстве зарубежных стран. Выявлены основные характерные черты правовых позиций Конституционного Суда Украины и обоснована их роль в формировании национальной конституционной доктрины и развития конституционного права как базовой отрасли системы национального права Украины. На основе проведенного исследования определено понятие правовых позиций Конституционного Суда Украины как систему аргументов, изложенных в мотивировочной части решения, и итоговые выводы, изложенные в резолютивной части решения Суда, принятого по результатам рассмотрения конкретного дела, выражающие отношение Суда к определенному конституционно-правовому явлению, отражают волю всех или большинства судей Конституционного Суда, имеют общий характер действия, являются обязательными для всех органов государственной власти, их должностных лиц, органов местного самоуправления, предприятий, учреждений, организаций и граждан на всей территории государства и обладают такой же юридической силой, как и сами акты Суда, в которых они содержатся.

Ключевые слова: конституционный контроль, Конституционный Суд Украины, правовые позиции, решения Конституционного Суда.

Ivanovska, A. M. The Legal Position of the Constitutional Court of Ukraine: the Concept and Characteristic Features

We studied the legal nature of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine. We analysed different points of view of scientists about the nature of legal positions of specialized bodies of constitutional control, the features of the consolidation of this institution in constitutional and legal laws of foreign countries. The basic features of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine were described and their role was proved in the national development of Constitutional doctrine and Constitutional law as the basic industry of the national system of law in Ukraine. Based on the research we defined the concept of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine as a system of arguments that are set out in the reasoning part of the final decision and conclusions contained in the resolution of the Court, adopted on the consideration of the case, expressing the attitude of the Court to a constitutional and legal fact, that reflect the will of all or most of the judges of the Constitutional Court, that have general nature of action, are compulsory for all state authorities and their officials, local authorities, companies, institutions, organizations and individuals throughout the state and have the same legal force, as have the acts of the court in which they are contained.

Keywords: constitutional control, Constitutional Court of Ukraine, legal position, Constitutional Court decision.

